

مثنوی احسن القصص وچ موجود خواباں داویرا

Interpretation of the dreams in Masnavi Ahsan-ul-Qasas

سحر جاوید

پی ایچ ڈی اسکالر (پنجابی)، ادارہ پنجابی سلکھ تے ریتل سار، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

saharjavid29@gmail.com

پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

پرنسپل یونیورسٹی اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

Abstract

The masnavi “Ahsan-ul-Qasas” by Molvi Ghulam Rasool Alampuri is a remarkable example of classical punjabi literature. In this masnavi, Molvi Ghulam Rasool Alampuri narrates the story of Prophet Yusuf(A.S). Dreams play a very important role in this story. They are not merely part of the events, but also carry deep messages from Allah. The dream of young Yusuf(A.S) in which the sun, the moon and eleven stars prostrate before him, foretells future events. Throughout the masnavi, dreams serve as a bridge between the physical and the spiritual world. Through dreams we learn about truth, self-control and how Allah plans everything with wisdom and purpose.

Scientificallly dreams are associated with three levels of conciousness: sub concious and perceptual concious. These are followed by four higher states of expended awareness: Transcendental consiousness, Cosmic consiousness, God conciousness and Unity conciousness. This article is based on the dream of different characters of Masnavi Ahsan-ul-Qasas, which convey profound and deeper understanding.

Keywords: Dreams, Masnavi, Yusuf, Zuleikha.

مثنوی احسن القصص یعنی داستان یوسف زلیخا پنجابی ادب دیاں منظوم داستاناں وچوں اک شاہکار داستان اے۔ داستان گوئی وچ مولوی غلام رسول عالمپوری داناں ”داستان امیر حمزہ“ تے قصہ یوسف زلیخا پاروں اچھ مقام رکھدا اے۔ ”احسن القصص“ جیہنوں رب نے آپ قصیاں وچوں سوہناتے خاص آکھیا اے ایس نوں بہت سارے پنجابی شاعر اں نے نظمایا اے پر جو سراہناتے شہرت مولوی غلام رسول عالمپوری نوں ملی اوہ کسے ہور شاعر دے نصیب نہ ہوسکی۔

مثنوی جو فارسی ادبی ریت راہیں پنجابی وچ داخل ہوئی، پسارتے ڈونگھیا پاریں اک ایسی علمی تے فکری صنف اے۔ جس راہیں حیاتی دے احوال تے منظر اں دی سوہنی تصویر کشی کیتی جاندی اے۔ ایس توں اڈ مثنوی خیالاں، خواباں، جذبیاں تے شعور دی جاگرتی دا اک اہم ذریعہ وی اے۔ انج آکھنا غلط نہیں ہووے گا کہ مثنوی ناول یاں قسط وار ڈرامے دی منظوم صورت ہوندی اے۔ مولوی غلام رسول نے ایہ مثنوی 1873ء وچ نظم کیتی، جیہڑی اوہناں دے 6666 شعراں اُتے ادھارت ہے۔ جنہاں

نوں 43 سرنوایاں ہیٹھ لکھیا گیا اے۔ ایہ قصہ اللہ دے پیارے نبی حضرت یوسف دی حیاتی دے دوالے گھمدا اے۔ حضرت یوسف دی حیاتی ساہنوں سبق دیندی اے پئی نیکی نوں ہمیش بدی اُتے فتح حاصل ہوندی اے۔ اوہناں دسیا کہ جیکر رب ولوں آئیاں آزمائشاں داد لیری نال تے ثابت قدم رہ کے مقابلہ کیتا جاوے تے اوہدا انعام بہت وڈا ملدا اے۔ جس طرح حضرت یوسف نوں باپ توں جدائی، غلامی دی زندگی تے بے شمار اوکڑاں مگروں مصر دی بادشاہی عطا ہوئی۔

حضرت یوسف اللہ تعالیٰ دے جلیل القدر پیغمبر سن آپ نوں علم، حکمت، حسن دی دولت دے نال نال خواہاں دا علم تے تعبیر دا شعور عطا کیتا گیا سی۔ مثنوی ”احسن القصص“ وچ خواہاں نوں اچھپتا حاصل اے۔ خواب، ایس قصے نوں اگے ودھان دے نال نال انسانی شعور دی ترقی دا باعث بن دے نیں۔ قرآن پاک وچ قصے دے شروع وچ ہی حضرت یوسف دے خواب دا ذکر کیتا گیا اے، جدوں اوہناں اپنے باپ حضرت یعقوب نوں دسیا پئی میں ویکھیا اے گیارہ تارے، سورج تے چن مینوں سجدہ کر رہے نیں۔

ایس داستان وچ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں نے 13 تیراں تھانواں اُتے خواہاں دا ذکر کیتا اے، یعنی داستان وچ کل 13 تیراں خواب بیان ہوئے نیں جدوں کہ قرآن مجید وچ چار خواہاں دا ذکر ملدا اے۔

شاعر نے داستان دی لوڑ موجب خواہاں دی تعداد وچ وادھا کیتا اے پر مولوی صاحب دا آکھنا اے کہ اوہناں ایس قصے وچ اپنے ولوں کوئی جھوٹ نہیں رلایا سگوں سب کجھ تفسیراں تے حدیثاں توں اخذ کیتا اے۔

ایس وچ مطلب خاص قرآنوں سؤرة یوسف والی
سب تفسیر حدیث نبیوں کہے امام غزالی
دل وچ شک دھریں مت ایس تھیں پوے نہ دین تباہی
ایسداں حق بیاناں اُتے خاص قرآن گواہی
وچ قرآن خدا ایہ قصہ احسن کر فرمایا
جیں خود آپ سراہے خالق رلے نہ جھوٹھ رلایا (1)

مثنوی احسن القصص دے خواہاں دا ویرا کرن توں پہلاں خواہاں دے دینی، روحانی تے سائنسی پکھاں بارے جان لینے آں۔ دینی تعلیمات دے حوالے نال خواہاں نوں تن قسماں وچ ونڈیا گیا: سچے خواب، شیطانی خواب، نفسیاتی خواب۔ ایس داستان دے سارے خواب سچے تے حقیقت اُتے مبنی نیں۔ علامہ عبدالرحمن بن خلدون لکھدے نیں:

”انبیائے کرام کو مدارک بدنہ سے مجرد ہو کے جو علم حاصل ہوتا ہے وہ زیادہ تر خواب کے علم سے مشابہ ہے۔ اگرچہ نیند کی حالت وحی سے بہت پست ہے اور خواب اور وحی کے مراتب میں زمین و آسمان کا فرق ہے۔ اسی مشابہت کی وجہ سے شارع نے خواب کو نبوت کا چھپا لیسواں یا 43 واں یا 70 واں حصہ فرمایا ہے۔“ (2)

قرآن پاک توں وکھ گزشتہ کتاباں وچ وی خواب، روایاں دا ذکر ملدا اے۔ بائبل وچ حضرت یوسف (یعقوب نبی دے پتر) دے خواہاں دے نال حضرت دانی ایل تے یوسف (حضرت مریم دے شوہر) دے روحانی خواہاں بارے دسیا گیا اے۔

انجیل مقدس وچ یو ایل نبی دی پیشین گوئی خواب تے روحانیت بارے دس پاندی اے:
”خدا فرماتا ہے کہ آخری دنوں میں ایسا ہو گا کہ میں اپنے روح میں سے ہر بشر پر ڈالوں گا اور تمہارے بیٹے اور بیٹیاں
نبوت کریں گے اور تمہارے جوان رویا اور تمہارے بڑھے خواب دیکھیں گے۔“ (3)
سائنسی پکھوں گل کرینے تے سائنس خواب نوں نیندر دے دوران اک مکمل دماغی پروسیس، Brain Function دے طور تے بیان
کردی اے۔

”تقریباً نیند کے ڈیڑھ گھنٹے بعد یعنی آر آئی ایم نیند (ریپڈ آئی موومنٹ سلیپ) کے مرحلے میں خواب آنا شروع
ہوتے ہیں۔ اس دوران برقی لہریں جو برین سسٹم میں پیدا ہوتی ہیں اور یہ دماغ کا وہ حصہ ہے جو ریڑھ کی ہڈی سے
جڑا ہوتا ہے۔ ان بے قاعدہ، منتشر برقی لہروں کے نتیجے میں، کیمیائی مادوں کا ایک سیلاب دماغ کے سامنے والے
حصے میں جمع ہو جاتا ہے، اس حصے کو فرنٹل لوب کہتے ہیں گرے میٹریاں دماغ کا اکثری حصہ ان برقی جھٹکوں
اور کیمیائی مادوں کے اجتماع سے ترتیب تلاش کرتا ہے۔ اس دوران انسان بے حس و حرکت پڑا رہتا ہے اور اپنے
دماغ کے سامنے ہونے والے واقعات کو دیکھ رہا ہوتا ہے اس عمل کو خواب کہتے ہیں۔“ (4)

ہن اسیں ایس مثنوی ”احسن القصص“ دے خواباں بارے گل کردیاں داستان دے پہلے خواب اُتے جھات ماراں گے۔

پہلا خواب:

داستان دا پہلا خواب اوہ اے جیہڑا حضرت یوسفؑ نے ستاں ورھیاں دی عمرے ویکھیا۔ مولوی غلام رسول عالیپوری نے ایہ خواب انج
بیان کیتا اے:

ستویں سال عمر دے یوسفؑ اکدن گود پدر دے
نیندر مٹھی وچ سفنہ ڈٹھس کھلے دل دے پردے
نال بھراواں جنگل اندر ہیزم چگن سدھایا
ہیزم بھار جمع کر سبھناں قصد گھراں سر چایا
آوندیاں وچ راہے اک جا سبھناں بھار اتارے
اسدا بھار ہويا سو ہریا پھل گل برگ کھلارے
جیوں گلزار چمن وچ تازہ شاخاں سبز سوہایاں
بھایاں بھار پئے وچ سجدے کر آداب ادایاں
یوسفؑ ویکھ اوہیا حال اٹھیا اُبھڑوایا
سر مونہہ اکھیں چم پدر نے لطفوں گود اٹھایا (5)

جدوں حضرت یوسفؑ دی عمر ست و رہے سی، اوہ اپنے باپ دی جھولی وچ مٹھی نیندر تے ہوئے سن۔ اوہناں خواب ویکھیا کہ اوہ بھراواں دے نال جنگل وچ ہیزم چگن گئے نیں۔ ہیزم اوس خشک لکڑی نوں آکھدے نیں، جیہڑی بالن (ایندھن) دے کم آندی اے۔ جدوں سب بھرا لکڑیاں کٹھیاں کرن مگروں واپس پرتے تے سب بھراواں اپنا بھرا سروں لاکے سُٹیا۔ جدوں یوسفؑ نے اپنا بھرا سروں لاکے سُٹیا تے اوہ خشک لکڑیاں تازیاں سبز شاخاں وچ بدل گئیاں۔ بھراواں دیاں خشک لکڑیاں حضرت یوسفؑ دیاں تازیاں شاخاں اگے بڑے ادب نال سجدے وچ پے گئیاں۔

دُوجا خواب:

داستان دادو جاجا خواب حضرت یوسفؑ نے اٹھ سالوں دی عمرے ویکھیا:

اٹھ برسوں دا ہویا یوسفؑ پھر سفنہ دسیا
ہتھ اپنے وچ عاصا ڈٹھس اندر دھرت دھسایا
چلیا جڑاں تے نکل شاخاں ودھیاں وانگ درختاں
گزر گیاں وچ سب زمیں دے اسدیاں بیجاں سختیاں
وڈا رُکھ ہویا پُر سایہ نال میوے پُر بھریا
برگ عجب تے شاخاں نازک اصل فروعوں ہریا
عیسیٰؑ موسیٰؑ پاک محمدؑ تے یعقوبؑ پیارا
ایس درختوں میوہ کھاندے حال ڈٹھا ایہ سارا
ہر ہر بھائی عاصا اپنا اندر زمیں دھسایا
لکڑ خشک رہی اوہ اوویں شاخ نہ پتا آیا
وگے واو جھڑے سب دھرتی رہیا نہ نام نشانوں
ایہ کجھ یوسفؑ سفنہ ڈٹھا فضل کرم رحمانوں (6)

ایس خواب وچ حضرت یوسفؑ ویکھدے نیں کہ اوہناں دے ہتھ وچ اک لاٹھی اے۔ جدوں اوہناں نے اوس لاٹھی نوں زمین وچ دھسایا تے اوہ دیاں جڑاں نکل آئیاں تے فیر اوہ اک سایہ دار میوے بھریا رُکھ بن گیا۔ حضرت یوسفؑ نے دیکھیا حضرت عیسیٰؑ، حضرت موسیٰؑ تے حضرت محمدؑ اوس رُکھ دا پھل کھا رہے نیں۔ سب بھراواں وی اپنیاں لاٹھیاں زمین وچ دھسایاں پر اوہ ہریاں نہ ہونیاں سگوں واہ دے تیز بے نال سب زمین اندر دھس گئیاں۔

حضرت یوسفؑ نوں کئی عمرے ایہ دوویں خواب رب ولوں بشارتاں سن، جیہناں وچ آپ دے عالی مرتبہ ہون بارے والد حضرت یعقوبؑ نوں بشارت دئی گئی سی پئی تہاڈے پترنوں آون والے ویلے وچ بلند منصب ملن والا اے۔ ایہ دوویں خواب نفسیات نیں سگوں روحانیت نال تعلق رکھدے نیں۔

تیجا خواب:

تیجا خواب حضرت یوسفؑ نے نو سالوں دی عمر وچ ویکھیا:

نوویں برسے یوسفؑ تائیں خواب اوبہی آئی
دس بھگیاڑاں گھیر لیا سو وچ جاگا صحرائی
ہر اک دند چلاوے مارے چاہے مار گواوے
یوسفؑ ڈرداپیا تڑندا کجھ سر پیر نہ آوے
اک بگھیاڑ جو زورا کیتا چاء دندیں لے دھایا
یوسفؑ تڑف چھٹا تس موہوں اٹھیا او بھڑوایا (7)

جدوں ایہ خواب حضرت یوسفؑ نے باپ نوں سنایا تے باپ نوں خبر ہوگئی کہ آون والے ویلے وچ میرے پتر دے سرتے کوئی بھاری مصیبت آون والی اے ایہ سوچ کہ اوہ ہمیش اپنے پتر نوں سینے نال لائی رکھدے تے اک پل لئی وی جدا نہیں کردے سن۔ ایہ وی اک روحانی خواب اے جیہڑا رب ولوں معصوم یوسفؑ نوں الہام ہویا۔ اوس ویلے حضرت یوسفؑ آپ اہنناں خواباں دا مطلب نہیں جاندے سن ایس لئی ایہ خواب رب ولوں حضرت یعقوبؑ لئی آون والے ویلے دیاں پیش گوئیاں ثابت ہوئیاں۔

چوتھا خواب:

چوتھا خواب ایس داستان دا سب توں اہم خواب اے کیوں جے ایس خواب دا ذکر قرآن مجید وچ ملدا اے۔ مولوی صاحب دے مطابق حضرت یوسفؑ نے ایہ سفنہ دس ورھے دی عمر وچ ویکھیا۔

یوسف کہندا سفنہ ڈٹھا در کھلے اسمانی
چھن چھن نور زمیں تے ورہیا جگت ہويا نورانی
وچ زمین دے ہر جا نہراں آب صفا سب جاری
مچھیاں رہیا نہراں اندر حمد پڑھن غفاری
تن میرے پرچادر نوری میں وانگوں سرداراں
چادر تھیں کل دُنیا روشن چرخ چڑھن لشکاراں
ہر دم نور ترقی اندر چادر دی روشنائی
کُنجیاں زمین سبھے ہتھ میری حالت ہور دسانی
اے بابا میں سورج ڈٹھا چند ستارے یاراں
ایہ سب مینوں سجدہ کردے کر کر عجز ہزاراں
سورج چندوں صورت میری روشن دون سوائی
میرے اگے انہاں سبھاں دا قد نہیں سی کائی (8)

ایس خواب نوں قرآن پاک وچ اللہ تعالیٰ انج بیان فرماندے نیں:

”ایک وقت تھا کہ یوسفؑ نے اپنے باپ (یعقوبؑ) سے کہا اے ابا جان! میں نے گیارہ ستاروں اور سورج اور چاند کو (خواب میں) دیکھا ہے۔ کیا دیکھتا ہوں کہ وہ سب مجھ کو سجدہ کر رہے ہیں۔ (یعقوبؑ) نے کہا بیٹا کہیں اپنے خواب کو اپنے بھائیوں سے نہ کہہ بیٹھنا کہ (وہ سن پائیں گے تو) تجھ کو (کسی نہ کسی آفت میں) پھنسانے کی تدبیر کرنے لگیں گے۔ اس میں شک نہیں کہ شیطان آدمی کا کھلا دشمن ہے (وہ انکو بے بہکائے نہیں رہے گا)۔“ (9)

حضرت یوسفؑ دے ایہ چاروں خواب اوہناں دے عالی منصب ہون دیاں بشارتاں سن پر ایس خواب نے حضرت یعقوبؑ نوں اندروں اندریں جھورالاد تاپی ایہدے باقی بھراواں نوں ایس بارے پتہ لگے تے اوہ ایس نوں نقصان نہ پہنچا دین کیوں جے باقی بھرا اوہناں توں حسد رکھدے سن۔ اوہی گل ہوئی بھرا کر کے حضرت یوسفؑ نوں جنگل گھمان دے بہانے باپ توں وداع لے کے ٹر گئے۔ یوسفؑ دی بھین نوں ایس معاملے دا کوئی علم نہیں سی، اوہنے خواب بتلیا۔

پنجواں خواب

جنگل دے وچ یوسفؑ تائیں گھیریا دس بگھیڑاں
یوسفؑ روند ابا جھ قراروں تکدا طرف اُجاڑاں
تے بگھیار ہلے کر پوندے کھاون تائیں
گر د بگردہ یوسفؑ گھیریا گھیریا درد بلائیں
یوسفؑ تڑنے گرگ نہ چھوڑن دھرتی پھاٹ گیا سو
صورت سوہنی یوسفؑ والی خود وچ نکل گیا سو (10)

ایس خواب گمروں بھین بے چین ہو جاندی اے اوہ روندی روندی اُٹھ بیٹھی، ویرنوں روکن دی کوشش کیتی پر بھراواں اوہدی اک نہ سنی تے یوسفؑ نوں لے گئے۔ بھین دا خواب روحانی ہوون دے نال نال نفسیاتی کچھ وی رکھدا اے۔ کیوں جے بعض ویلے اسیں اپنے آل دوالے وسدے پیاریاں وچوں کچھ لوکاں لئی اپنے فکر مند ہونے آں پئی ساہنوں خواب اندر اوہناں دے متعلق اشارے ملدے نیں۔ بعض ویلے اوہ اشارے حقیقت تے بعض برائیاں وی ہو سکدے نیں۔ کیوں جے اسیں اوہناں لوکاں بارے بوہتا سوچ رہے ہونے آں، ایس لئی اوہ لوک، اوہ شکلاں، اوہ مہاندے ساڈے شعور تے لاشعور دی دنیا وچ آباد ہو جاندے نیں۔ ایس بارے ف۔س۔ ایجاز لکھدے نیں:

”اگر کوئی شخص یہ جانتے ہوئے خواب سے بیدار ہو جائے کہ کچھ گڑبڑ ہو گئی ہے تو ممکن ہے کہ اس کا دماغ کسی آگہی کا بے پناہ احساس رکھتا ہو جو اس کی نیند میں بھی در آیا ہو اور اسے بدترین صورت حال سے بچنے کی تنبیہ کر رہا ہو۔“ (11)

چھوٹا خواب:

جدوں بھراواں حضرت یوسفؑ نوں کھوہ وچ سُٹیا تے آپ واپس ٹر گئے، اوس ویلے او تھوں اک قافلہ لنگھیا جیہناں دامالک ابن زغر مصر دا رہن والا سی۔ اوہنے جوانی ویلے اک سُنفہ ڈٹھاسی:

وچ کنعان ایہا خود بیٹھا خوابے نظری آیا
ٹٹ سورج لہہ چرخوں اُسدی وچ استین سما
کڈھ استینوں باہر سُٹیا کھڑا رہیا اس اگے
ابر آیا اک سر سورج دے موتی برسن لگے
چن چن مالک موتیاں تائیں بھارے ڈھیر لگائے
بھر صندوق ہويا دل راضی چشم کھلی پچھتائے
پاس معتبر حال سنایا اس تعبیر سنائی
اک غلام تیرے ہتھ آوے کنعانوں اے بھائی (12)

ایہ خواب وی نفسیات نال تعلق رکھدا اے پر ایس خواب وچ یوسفؑ دی بھین دی اپنے بھرا لئی فکر نیس سگوں مال دی حرص نظر آندی اے۔ جیہو جہی طلب اوہو جیہے خواب۔ کیوں بے انسان دی دلچسپی دا اوہدے شعور تے لاشعور دی دُنیا نال گہرا تعلق ہوندا اے، ایہو وجہ اے پئی انسان دی نفسیات اوہدی دلچسپی دے عین مطابق ہوندی اے، بھین نوں بھرا دی تاہنگ سی، فکر سی تے سُنفہ آیا کہ بھرا مصیبتاں وچ گھریا ہو یا اے، ابن زغر سال وچ دوواری شام توں مصر تجارت لئی جاندا سی، اوہ ہر واری خواب وچ نظریں آئے غلام دی بھال وچ کنعان توں ہو کے جاندا سی، غلام اوہدی ضرورت سی تے پیسہ اوہدا مقصد۔ ایہو وجہ اے پئی اوہنوں اپنی ضرورت تے دلچسپی موجب سُنفہ ڈٹھاسی ایس لئی اوہدے خواب دا تعلق اوہدی نفسیات نال اے۔

ستواں خواب:

جدوں ابن زغر دا قافلہ یوسفؑ نوں کنعان توں مصر ولے جا رہیا سی تے راہ وچ اک ”قدس“ ناں دا شہر موجود سی۔ قدس دے مالک نے خواب ویکھیا جیہڑا داستان دا ستواں خواب اے:

شہر قدس دا والی ستا تس سُنفا دسیا
پیا پکارا اٹھ امیرا صاحب تیرا آیا
استقبال کرو اٹھ جھبڈے اندر شہر لیاؤ
حکم منوں جو کہے تسانوں خدمت ادب بجاؤ (13)

ایہ اک ربی اشارہ سی پئی قافلے والے جیہنوں غلام بنا کے لے جا رہے نیں اوہ غلام نیس سگوں رب ولوں نوازیا گیا خاص جی اے، اوہدا استقبال کرو تے اوہدی خدمت وچ کوئی کثرت نہ رہوے۔

اٹھواں، ناناواں، تے دسواں خواب:

داستان دے ایہ تن خواب مولوی غلام رسول ہوراں نے زلیخا دے حوالے نال بیان کیتے نیں۔ زلیخا شاہ طیموس دی دھی تے داستان وچ حضرت یوسفؑ توں بعد دوجا اہم کردار اے۔ داستان وچ زلیخا دے تعارف مگروں ایہناں تہاں خواباں دا ذکر کیتا گیا اے، جیہڑے زلیخا نے دیکھے۔

پئی زلیخا نیندر اندر دل دے پردے کھلے
جھل دلا کجھ ہوں لگا زخم و بے تن ڈلے
اُچا چیت جوان ڈٹھا سو واہ قربان جوانی
لکلی زلف رنجیریاں والی نور ورہے پیشانی (14)

زلیخا نوں خواب اندر اک نور و نور پیشانی والی سوہنی صورت نظر آئی۔ ایس من موہنی صورت نے زلیخا دے دل، دماغ اُتے ڈیرہ گھت لیا۔ سنے وچ صورت نظر آئی پر اوس اپنے بارے کجھ نہ دسیا، زلیخا بے چین ہو گئی۔ ایس حالت وچ ای اک سال لنگھ گیا، سال مگروں ہجر نے زلیخا دا جگر لیر و لیر کر چھڈیا سی، زلیخا روئی، گڑ گڑائی کہ توں کون ایس؟ پر اوس صورت اپنا کوئی تھال، ٹھکانہ نہ دسیا۔ زلیخا دی حالت اوس شکل دی بھال وچ دنوں دن و گڑدی گئی۔ مایاں زلیخا نوں قید کروا دتاتے اوہ قید وچ وی رورو کے رب کولوں فریاد کردی کہ اوہ سنے اندر آون والا کون اے؟ مینوں اوس محبوب دادیدار کرواؤ۔ ایس سنے دے اک سال مگروں فیر دوجا سفنا آندا اے تے تیجے سنے وچ حضرت یوسفؑ اوہدے خواب وچ آندے نیں۔ ایہ داستان دادسواں خواب سی۔ ایس خواب وچ زلیخا بار بار حضرت یوسفؑ جیہڑے اوس ویلے اوہدے لئی اک انجانی صورت سن، اوہناں توں اوہناں داتھال ٹھکانہ پچھدی رہی۔ اخیر زوندی گرائندی نوں اوہناں دسیا پئی میں عزیز مصر ہاں۔ زلیخا دے ایہ تینوں خواب اوہدی نفسیات نال تعلق رکھدے نیں۔

زلیخا بھانویں بادشاہ دی دھی سی، پر دھی بھانویں بادشاہ دی ہووے یاں فقیر دی اک لہڑ ٹیاریاں لوڑاں تھوڑاں تے دل دے سوہل چاء اکو جے ہوندے نیں۔ انسانی نفسیات اوہدے لاشعور وچ کھیڈاں کھیڈدی اے، جیہڑی بعض ویلے ساہنوں سنے دی صورت شیشے وانگوں صاف و کھالی دین لگدی اے۔ اک رنج کے سوہنی لہڑ ٹیاریاں ایہ خائش ہوندی اے پئی اوہنوں اک سوہنی صورت تے سوہنی سیرت والا اک اجیہا جیون ساتھی ملے جیہڑا اوہدے اکلاپے دا توڑ ہووے۔ زلیخا دا اکلاپا اوہدے لاشعور دی دنیا وچ اوہنوں تنگ کرداسی، جیہڑا سفنہ بن تن وار اوہدے خواب اندر آیا۔ ایس پکھوں ف۔ س ایجاز لکھدے نیں:

”یونگ نے بھی چال کو الٹ دینے یا اوندھا کر دینے کے خیال کی وضاحت اس نظریے کے ساتھ کی کہ خواب کا ایک اہم ترین فعل یہ ہے کہ وہ آپ کی حقیقی زندگی کی کسی کمی کی تلافی کرتا ہے۔ اگر آپ اک ستائی ہوئی گھریلو عورت ہیں تو آپ کے لیے ایک پُرکشش تڑک بھڑک اور سرد مزاج خاتون ہونے کا خواب دیکھنا قرین از قیاس ہے۔ ایک بے رحم سنگدل کاروباری اپنے آپ کو زندگی کی صعوبتوں سے دور اک محفوظ مقام پر تتلیاں پکڑنے والے یارومانوی یا ذہین کردار کے رُوپ میں دیکھنا پسند کرے گا۔ ایک شرمیلی لڑکی کا خواب یہ ہو گا کہ وہ تعریف کا

پل باندھنے والے درباری لڑکوں کے جھرمٹ میں بیٹھی ہو۔ یہ تمام کام روزمرہ ناکامیوں یا ناسودہ احتیاجات کی
تلافی کا سامان ہیں۔“ (15)

گیارہواں خواب:

داستان دے گیارہویں خواب وچ دو خواب اکٹھے شامل نیں، اہنناں دوہاں خواباں نوں مولوی ہوراں ہیٹھ اُپر بیان کیتا
اے۔ جدوں حضرت یوسف قید وچ سن تے اوتھے دو قیدیاں نے خواب دیکھے۔ اوہناں ایہ خواب حضرت یوسف توں سنائے کیوں جے
حضرت یوسف توں اوس ویلے تیکر تعبیر دا علم عطا ہو چکیا سی۔ اوہناں دوہاں خواب دیکھے:

اک کہے میں سفنہ ڈٹھا انگوروں ہتھ خوشہ
آپ نچوڑ پلاواں شاہے خمر خوشی دا توشہ
دوجا کہندا میں ایہ ڈٹھا روٹیاں سرتے چایاں
وچوں چک جناور کھاندے چیللا کالو بلایاں
جھپٹے مار سروں لے جاون گردے شور چایا
اساں دوہاں سفنہ اندر ایہ کجھ نظری آیا (16)

اہنناں خواباں دا ذکر قرآن مجید وچ سورۃ یوسف اندر موجود اے۔ قیدیاں دے ایہ خواب اوہناں دی نفسیاتی کیفیت نال
جڑے ہوئے نیں۔ حضرت یوسف نے اوہناں نوں تعبیر دسی جیہڑی قرآن پاک وچ موجود اے تے ایس تعبیر دا تعلق دوہاں دی رہائی
نال سی پئی اوہ آزاد ہون گئے یاں نیں؟ اک قیدی دی آس یاں لوڑ رہائی توں ودھ کیہ ہوسکدی اے؟ ایس لئی دوہاں نوں ایہ خواب
آئے، سورۃ یوسف وچ اہنناں دوہاں خواباں دی تعبیر انج بیان ہوئی اے، جیہڑی حضرت یوسف نے اوہناں نوں دسی۔

”اے یاران مجلس! تم میں سے ایک (جس نے انگور کے شیرے کا نچوڑنا دیکھا ہے وہ) تو (بدستور) اپنے آقا (کا)
ساقی بنا رہے گا اور اس کو شراب پلائے گا اور دوسرا (جس نے روٹیاں سر پر دیکھی ہیں) سولی دیا جائے گا
اور پرندے اس کا سر (نوچ نوچ کر) کھائیں گے۔ جس امر کو تم دریافت کرتے تھے (وہ یہ ہے اور خدا کے ہاں
سے) فیعل ہو چکا ہے۔“ (17)

بارہواں خواب:

ایہ داستان دا بارہواں خواب اے تے ایہہ ذکر وی سورۃ یوسف وچ موجود اے۔ ایہ خواب عزیز مصر نے اوس ویلے دیکھیا
جدوں حضرت یوسف، زلیخا دی لائی تہمت پاروں بے گناہ قید کٹ رہے سن۔

شاہ مصر اک راتے ستا نیند جوش کھلارے
سفنہ دے وچ ڈٹھس خود نوں بیٹھا نیل کنارے

پھاٹ ندی دو طرف کھلوئی کندھاں جویں نکایاں
جاں این نکل بنے آیاں ہور پچھوں دسایاں
گایاں ست جے تھیں لاغر مگر اوہناں اٹھ دہایاں
لاغر گایاں نے ست فرہ ثابت نگل لنگھایاں
تے اوہ اہے رہیاں لاغر تازہ نظر نہ آیاں
کردیاں شور اڑاندیاں ستے طرفے مصر سدھایاں
چاء کوداڑ اڈایاں گرداں پایاں مصر دہایاں
گھر گھر شور پوکاراں پیماں وڑیاں جیویں بلایاں
ہیت ناک انہاندیاں شکلاں ظالم نظریں آیاں
ہور ڈٹھے ست خوشے نظر پئے یکبارے
ایہ سکے مل ہریاں پلچے اوہ بھی انہاں سکائے
بعد انہاں اک مرد ڈٹھا سو صورت نوری سایہ
بیٹھا تخت مصر دے اوتے بھی اس پاس بٹھایا (18)

عزیز مصر ایہ خواب دیکھن مگروں بے چین ہو گیا۔ جدوں ایہدی تعبیر پچھی گئی تے حضرت یوسفؑ نے دسیا کہ ست موٹیاں
گاواں توں مراد خوشحالی دے ست سال، تے ست لاغر گایاں توں مراد قحط دے ست سال نیں۔ آپ نے جو تعبیر دسی اوہ بالکل سچ
ثابت ہوئی تے عزیز مصر نے جیہڑا نوری صورت والا شخص تخت اُتے بیٹھا دیکھیا سی اوہ وی سچ ہو گیا تے حضرت یوسفؑ توں مصر دی
سرداری سونپ دتی گئی، ایہ وی اک نفسیاتی خواب سی جیہدے وچ مصر دے بادشاہ نوں اپنے ملک بارے مستقبل وچ واہ پین والے
معاملات توں آگاہ کیتا گیا۔ تے ایس خواب دا سچ ہونا وی لازمی سی کیوں جے ایہ خواب حضرت یوسفؑ دی ذات نال جڑیا ہو یا سی۔ آپ دی
تعبیر سن مگروں بادشاہ آپ دے غیبی علم توں متاثر ہو یا تے آپ نوں قید توں رہائی مل گئی، کیوں جے زلیخانے وی اپنے گناہ دا اعتراف کر
لیا سی کہ اوہنے آپ نوں پھساہن لئی جھوٹی تہمت لائی سی، ویلا لنگھن دے نال نال آپ دی دسی گئی تعبیر سچ ثابت ہوئی تے آپ نوں
اعلیٰ مرتبہ مل گیا۔

تیر ہواں خواب:

ایہ داستان دا آخری خواب اے جیہڑا حضرت یعقوبؑ نے اوس ویلے دیکھیا جدوں اوہ مصر توں کنعان آرہے سن:

اس ویلے یعقوبؑ نبی نوں اک سفنہ دسایا
دادا پاک خلیلؑ الہی بیٹھا نظری آیا

یا تو توں اک کرسی بیٹھاں ابراہیمؑ نبی دے
اسماعیلؑ، اسحاقؑ دو لانجھے بیٹھے وچ خوشی دے
فرمانوں یعقوبؑ نبی نوں اے فرزند پیارے
وچ اڈیکاں تیریاں بیٹھے اسیں عزیز اسارے
آجھدے مل ساڈے تائیں وقت ملن دا آیا
ایہ فرزند عزیز اسانوں جھدے میل خدا یا (19)

ایہ اک روحانی خواب اے جیہڑا رب دی طرفوں اپنے نبی نوں بلاو اسی پئی تہاڈا دُنیا توں چلانا کرن دا ویلا آگیا اے۔ حضرت یوسفؑ جدوں مصر دے بادشاہ ہوئے تاں اوہناں باپ تے بھراواں نوں کنعان توں بلا کے اپنے نال رکھیا۔ خُشتی دے 40 ورھے لنگھے تاں یعقوبؑ دا دُنیا توں پردہ کرن دا ویلا آگیا۔ حضرت یعقوبؑ دی اوٹنی مصر توں کنعان آوندیاں راہ وچ رُک گئی جتھے ایہناں نیماں دیاں قبریں سن۔ اوٹھے یعقوبؑ نبیؑ نے ایہ سفا ڈٹھا پئی اوہناں دے دادا حضرت ابراہیمؑ اپنے دوہاں پُتریں حضرت اسماعیلؑ تے حضرت اسحاقؑ یعنی حضرت یعقوبؑ دے والد تے چاچے نال موجود نہیں تے آپ نوں ملن دی اڈیک وچ نہیں۔ ایہ ایہو جیہا خواب اے جیہڑا ایس دُنیا وچ وسدے عام لوک اکثر دُنیا توں جاوون توں پہلاں دیکھدے نہیں پئی اوہناں دا کوئی اجیہا پیارا اوہناں نوں بلا رہیا اے جیہڑا ایس دُنیا توں جا چکیا اے۔ جدوں اوہ ایہ خواب دوجیاں نوں سناندے نہیں تے خواہاں دی تعبیر دا مکمل شعور نہ ہون کارن اوہناں دے ایہو جیہے خواب نوں نراوہم من لیا جاندا اے تے کجھ چرگروں اوہ انسان سچ چلانا کر جاندا اے۔ جے عام انسان اجیہا خواب دیکھ سکدے نہیں تے حضرت یعقوبؑ تے اللہ دے نبیؑ سن۔ ایس لئی اوہناں نوں صاف صاف دس دتا گیا پئی ہن تہاڈا ایہ توں جان دا ویلا اے۔

داستان دے اوہ خواب جیہڑے حضرت یوسفؑ نے دیکھے تے آخری خواب جیہڑا حضرت یعقوبؑ نے تکیا سب دا تعلق روحانیت نال اے۔ ایس توں اڈ حضرت یعقوبؑ دی بھین، ابن زغر، قدس داوا، زلیخا، دوہاں قیدیاں تے عزیز مصر سب دے خواہاں دا تعلق اوہناں دی نفسیات نال اے پر کیوں جے ایہناں سب کرداراں تے اوہناں دے خواہاں دا تعلق بلواسطہ یاں بلاواسطہ اک نبیؑ دی ذات نال جڑیا اے ایس لئی ایہ سارے خواب اہم نہیں۔ کہانی دی۔ بنتر لئی مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں سیرتی کتاباں تے تفسیراں دی مدد لئی اے۔ جیویں اسیں پچھے ذکر کر آئے ہاں سو اوہناں انسانی نفسیات، خاندانی حالات و واقعات، و سبھی کلچر تے نبی دے گھرانے تے اوس دے پچھو کڑ دے ہر ہر نکتے نوں ساہمنے رکھیا اے تے ہر خواب وچ کسے آن والے واقعے یاں کسے واپر تادا ذکر کر کے قاری نوں اپنی کہانی نال جوڑیا اے۔ انج مولوی غلام رسول عالپوری دی مثنوی احسن القصص اک واقعے دی ترجمانی نہیں کردی، سگوں حیاتی لنگھاؤں دے ٹھہلیاں تیاں، احساساں، حقیقتاں دے ادراک لئی اک ایسی معلوماتی داستان اے، جس دی نینہہ اوہناں سچائی، حقیقت تے اخلاق اُتے اساری اے۔

حوالے

- 1- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2000ء) ص 17۔
- 2- راقب رحمانی، مولانا، مترجم: مقدمہ ابن خلدون حصہ اول (کراچی: نفیس اکیڈمی، 1986ء) ص 307۔
- 3- انجیل مقدس، اعمال کا باب 2- آیت 17۔
- 4- خواب اور ان کی حقیقت پر سائنسی نظر WWW.SCRIBD.Com
- 5- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2000ء) ص 25۔
- 6- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 25۔
- 7- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 26۔
- 8- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 26۔
- 9- نذیر احمد، حافظ، مولوی، مترجم: قرآن مجید (لاہور: تاج کمپنی لمیٹڈ، سن ندارد) ص 54۔
- 10- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 33۔
- 11- اعجاز، ف۔ س، خواب ایک نفسیاتی اور سائنسی تجربہ (لاہور: نگارشات، 1998) ص 198۔
- 12- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 49۔
- 13- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 59۔
- 14- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 87۔
- 15- اعجاز، ف۔ س، خواب ایک نفسیاتی اور سائنسی تجربہ (لاہور: نگارشات، 1998) ص 127۔
- 16- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 191۔
- 17- نذیر احمد، حافظ، مولوی، مترجم: قرآن مجید (لاہور: تاج کمپنی لمیٹڈ، سن ندارد)۔
- 18- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 199۔
- 19- غلام رسول عالمپوری، مولوی، احسن القصص، ص 281۔

